Współczesne oblicza faszyzmu w świetle teorii Jasona Stanleya i nowych perspektyw interpretacyjnych

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Artykuł analizuje ewolucję faszyzmu, wskazując na konieczność redefinicji tego pojęcia w obliczu rozproszonych struktur władzy i postępu technologicznego. Autor konfrontuje klasyczne ujęcia politologiczne z nowszymi perspektywami interpretacyjnymi, wprowadzając podział na wannabe fascism (aspiracje autorytarne), cloud fascism (rozproszona dominacja infrastrukturalna) oraz end-times fascism (ideologia przetrwania w obliczu kryzysów klimatycznych). Tekst podkreśla przejście od monopolistycznego modelu państwa do płynnych, transnarodowych mechanizmów kontroli. Kluczowym wnioskiem jest potrzeba rozróżnienia między empirycznymi kryzysami cywilizacyjnymi a ideologicznymi próbami ich wykorzystania do legitymizacji hierarchicznego podziału praw i bezpieczeństwa w nowoczesnym społeczeństwie.

The article analyzes the evolution of fascism, pointing to the necessity of redefining the concept in the face of dispersed power structures and technological progress. The author confronts classical political science approaches with newer interpretative perspectives, introducing a division into wannabe fascism (authoritarian aspirations), cloud fascism (dispersed infrastructural dominance), and end-times fascism (a survival ideology in the face of climate crises). The text emphasizes the transition from a monopolistic state model to fluid, transnational mechanisms of control. The key conclusion is the need to distinguish between empirical civilizational crises and ideological attempts to exploit them to legitimize the hierarchical division of rights and security in modern society.

Artykuł stanowi krytyczną analizę ewolucji faszyzmu w XXI wieku, stawiając tezę, że współczesne formy dominacji odchodzą od modelu monopolistycznego państwa

totalitarnego na rzecz struktur rozproszonych i płynnych. Autor wprowadza trzy kluczowe typologie: 'wannabe fascism' (aspiracje autorytarne w ramach demokracji), 'cloud fascism' (dominacja oparta na niepewności, arbitralności i kontroli infrastrukturalnej) oraz 'end-times fascism' (ideologia selektywnego przetrwania w obliczu kryzysów cywilizacyjnych). Głównym celem tekstu jest wykazanie, że współczesny faszyzm nie jest jedynie powrotem do historycznych wzorców, lecz nową jakością, która wykorzystuje lęk przed katastrofą klimatyczną i technologiczną koncentrację władzy do normalizacji wykluczenia. Autor ostrzega przed determinizmem, podkreślając, że kryzysy ekologiczne nie prowadzą nieuchronnie do autorytaryzmu, lecz stwarzają przestrzeń dla ideologii, w której prawo do bezpieczeństwa i życia zostaje zastrzeżone dla wybranych grup, co wymaga nowej, wielopoziomowej czujności analitycznej.

SŁOWA KLUCZOWE

współczesne oblicza faszyzmu | teoria Jasona Stanleya | wannabe fascism | cloud fascism | end-times fascism | palingenetyczny ultranacjonalizm | efekt mrożący | technofeudalizm | sekurytyzacja migracji | ideologia selektywnego przetrwania | dominacja infrastrukturalna | rozproszone struktury dominacji | kapitalizm chmurowy | arbitralność polityczna | analiza faszyzmu XXI wieku

Konieczność redefinicji faszyzmu wobec nowych form dominacji

Faszyzm XXI wieku. Wannabe fascism, cloud fascism i end-times fascism wobec kryzysu klimatycznego, oligarchizacji gospodarki, technicznej koncentracji władzy i nowych form politycznej dehumanizacji

Przemiany historyczne faszyzmu. Od monopolistycznego państwa do rozproszonych struktur dominacji

Współczesna refleksja nad faszyzmem wchodzi na szczególnie wymagający poziom analityczny w momencie, gdy przedmiotem badań przestają być wyłącznie historyczne reżimy Włoch i Niemiec z

pierwszej połowy XX wieku. Miejsce tych ram zajmują zmienne konfiguracje mobilizacji społecznej, gospodarcza koncentracja władzy, technologiczna kontrola informacji oraz polityka prowadzona w obliczu nakładających się kryzysów cywilizacyjnych. Zasadniczy problem dotyczy tego, czy określone ideologie są w stanie zachować swój rdzeń normatywny mimo głębokich przemian instytucjonalnych i technologicznych.

Jeżeli faszyzm rozumie się wyłącznie jako szczególny model państwa jednopartyjnego, kierowanego przez wodza i wspieranego przez organizacje paramilitarne, współczesne ruchy funkcjonujące w rozproszonych sieciach komunikacyjnych mogą pozostać poza zakresem tej kategorii. Jeśli jednak pojęcie to rozszerzy się na każdą postać dominacji, nacjonalizmu lub wykluczenia, straci ono wartość klasyfikacyjną, gdyż zacznie obejmować zjawiska o odmiennych genez genealogii, celach i mechanizmach działania. Rozwiązanie tej trudności wymaga przyjęcia wielopoziomowego modelu analizy. Należy w nim odrębnie rozpatrywać ideologiczny rdzeń faszyzmu, praktyki mobilizacji społecznej, strukturę organizacyjną ruchu, jego stosunek do przemocy, sposób zdobywania wpływów politycznych oraz rzeczywistą zdolność przekształcania instytucji państwa. Kluczowa jest tutaj konfrontacja koncepcji palingenetycznego ultranacjonalizmu Rogera Griffina, procesowego modelu Roberta Paxtona i typologii faszystowskiej polityki Jasona Stanleya z nowszymi propozycjami Federica Finchelsteina, Ece Temelkuran, Naomi Klein i Astry Taylor.

Teorie te nie posiadają identycznego statusu metodologicznego. Griffin i Paxton rozwijają przede wszystkim historyczno-politologiczne narzędzia definiowania i porównywania ruchów; Stanley łączy filozofię polityki z analizą propagandy, natomiast Temelkuran, Klein i Taylor sięgają po eseistykę polityczną i krytyczną interpretację współczesności. Ich zestawienie jest poznawczo wartościowe pod warunkiem wyraźnego odróżnienia definicji od modelu wyjaśniającego i metafory diagnostycznej. W tym kontekście kluczowe pozostaje oddzielenie trzech problemów, które w popularnej debacie bywają błędnie traktowane jako jedno zagadnienie.

Nowe typologie faszyzmu i mechanizmy aspiracji autorytarnych

Pierwszy nurt obejmuje ruchy dążące do ustanowienia autorytarnego porządku, które wykorzystują elementy faszystowskiego repertuaru ideologicznego, choć nie zdołały jeszcze przejąć pełnej kontroli nad państwem. Drugi odnosi się do rozproszonych, transnarodowych mechanizmów oddziaływania politycznego, których funkcjonowanie nie wymaga ani jednolitego centrum organizacyjnego, ani wyłącznego dostępu do państwowego aparatu komunikacji. Trzeci dotyczy ideologicznych reakcji na pogłębiające się kryzysy klimatyczne, gospodarcze, technologiczne i

geopolityczne – zwłaszcza tych, w których ochrona wybranych grup zostaje uznana za ważniejszą niż uniwersalność praw człowieka.

Odpowiadają im pojęcia wannabe fascism, cloud fascism i end-times fascism. Nie należy jednak traktować ich jako trzech odrębnych, empirycznie potwierdzonych typów ustrojowych; stanowią one raczej konkurencyjne perspektywy interpretacyjne, eksponujące różne właściwości współczesnych zjawisk politycznych. Wannabe fascism koncentruje się na relacji między autorytarną ambicją a niepełnym przejęciem instytucji. Cloud fascism wskazuje przede wszystkim na rozproszenie, płynność i trudność w uchwyceniu współczesnych praktyk politycznej dominacji. End-times fascism odnosi się natomiast do wykorzystywania zagrożeń cywilizacyjnych do uzasadniania hierarchicznego podziału prawa do bezpieczeństwa i przetrwania. Wspólnym mianownikiem tych koncepcji pozostaje relacja między społecznym poczuciem zagrożenia, koncentracją zasobów a ograniczaniem równej podmiotowości ludzi.

Rozważania te wymagają ponadto rozróżnienia pomiędzy udokumentowanymi kryzysami a ideologicznymi sposobami ich interpretowania. Antropogeniczne ocieplenie klimatu, wzrost liczby ekstremalnych zjawisk pogodowych, koncentracja infrastruktury technologicznej i rzeczywiste nierówności w dostępie do zasobów są przedmiotem badań empirycznych. Nie wynika jednak z tych ustaleń, że współczesne społeczeństwa muszą nieuchronnie przekształcić się w autorytarne systemy walki o przetrwanie. Takie twierdzenie wymagałoby dodatkowych dowodów dotyczących mechanizmów politycznej mobilizacji, zachowania elit i instytucjonalnych konsekwencji kryzysów. Właśnie dlatego refleksja nad nowymi odmianami faszyzmu powinna łączyć wysoką wrażliwość na zagrożenia z odrzuceniem katastroficznego determinizmu.

Federico Finchelstein: Faszyści aspirujący i cztery filary politycznej transformacji

Jedną z najbardziej precyzyjnych współczesnych prób uchwycenia relacji pomiędzy populizmem a faszyzmem przedstawił Federico Finchelstein w książce „The Wannabe Fascists: A Guide to Understanding the Greatest Threat to Democracy” (University of California Press, 2024, wersja rozszerzona z października 2026). Autor rozwija koncepcję polityków i ruchów, które wykorzystują określone cechy faszystowskiego sposobu działania, lecz nie ustanowiły jeszcze pełnej dyktatury. Szczególne znaczenie ma jego próba rozpoznania form przejściowych pomiędzy historycznym populizmem, radykalnym autorytaryzmem a faszyzmem. W tym ujęciu demokratyczne instytucje mogą być wykorzystywane przez przywódców, którzy formalnie uzyskują mandat wyborczy, by następnie podważać warunki dalszej konkurencji politycznej.

Finchelstein wyróżnia cztery filary faszyzmu: ksenofobię, propagandę, przemoc polityczną i dyktaturę. Ich wzajemna relacja nie powinna być interpretowana jako mechaniczny katalog

umożliwiający automatyczne klasyfikowanie każdego przypadku. Wartość tego modelu polega na wskazaniu, że współczesny ruch może wykorzystywać pierwsze trzy elementy, nie uzyskując zdolności realizacji czwartego: ksenofobia umożliwia definiowanie zbiorowości poprzez wykluczenie określonych grup, propaganda organizuje ideologiczne uzasadnienie konfliktu, a normalizacja przemocy zmienia społeczną ocenę dopuszczalnych metod działania.

Wannabe fascism jako faza przed dyktaturą

Dyktatura oznacza jakościową przemianę ustrojową, w której przywództwo zyskuje zdolność do zasadniczego ograniczenia pluralizmu, opozycji oraz możliwości pokojowej zmiany władzy. Koncepcja wannabe fascism ma szczególne znaczenie dla analizy faszyzmu występującego bez autorytarnego państwa; wskazuje bowiem, że określone cechy ideologiczne i organizacyjne ruchu mogą pojawić się jeszcze przed pełnym opanowaniem aparatu państwowego. Nie oznacza to jednak, że państwo pozostaje nieistotne. Przeciwnie, w interpretacji Finchelsteina dyktatura stanowi zasadniczy element faszyzmu w jego historycznie rozwiniętej postaci.

Ruch aspirujący do ustanowienia takiego porządku może wykazywać znaczące podobieństwa do systemu totalitarnego, lecz nie jest z nim automatycznie tożsamy, jeśli nie zdołał jeszcze zlikwidować demokratycznej konkurencji. Rozróżnienie to pozwala uniknąć zarówno przedwczesnego utożsamiania współczesnych demokracji z państwami totalitarnymi, jak i błędnego przekonania, że zagrożenie faszystowskie staje się przedmiotem badań dopiero po ostatecznym zniszczeniu pluralizmu. Z perspektywy historii idei kluczowe pozostaje odróżnienie populizmu powojennego od faszyzmu międzywojennego. Finchelstein zauważa, że wiele powojennych ruchów populistycznych zachowywało silną personalizację przywództwa i specyficzną koncepcję reprezentacji ludu, ale nie reprodukowało wszystkich właściwości klasycznego faszyzmu – zwłaszcza pełnego odrzucenia demokratycznej legitymacji wyborczej. Współczesne formy autorytarnego populizmu mogą natomiast w określonych warunkach przejmować elementy faszystowskiej polityki przemocy i ksenofobii, podważając znaczenie wyniku wyborczego, gdy okazuje się on niekorzystny dla przywództwa.

Problem nie polega zatem wyłącznie na radykalnym charakterze programu, lecz na stosunku organizacji do możliwości utraty władzy. Istotnym rozwinięciem tej refleksji jest analiza fałszu politycznego. W klasycznej demokracji dezinformacja może służyć doraźnej poprawie wizerunku lub uzyskaniu przewagi wyborczej. W systemie radykalnie autorytarnym fałsz zyskuje jednak dodatkową funkcję: staje się instrumentem sprawdzania lojalności wobec przywództwa. Jeśli uczestnik ruchu ma obowiązek uznawania określonego twierdzenia mimo dowodów przeciwnych,

akceptacja przekazu przestaje być deklaracją poznawczą, a staje się aktem podporządkowania. Mechanizm ten koresponduje z refleksją Hannah Arendt nad niszczeniem prawdy faktualnej oraz z badaniami nad motywowanym rozumowaniem i poznaniem chroniącym tożsamość grupową.

Szczególnie ważne jest także normatywne rozróżnienie między agresywną retoryką polityczną a rzeczywistym stosowaniem lub usprawiedliwianiem przemocy. Społeczeństwo demokratyczne dopuszcza ostre spory, satyrę i radykalną krytykę instytucji. Faszystowski mechanizm polityczny pojawia się natomiast wtedy, gdy przeciwnik zostaje przedstawiony jako wróg, którego podporządkowanie albo eliminacja może być uznana za prawomocny instrument narodowej regeneracji. Nie oznacza to, że wszyscy uczestnicy ruchu muszą osobiście stosować przemoc; istotne jest bowiem również publiczne tolerowanie takich praktyk i tworzenie przekazów, które przedstawiają je jako zrozumiałe lub konieczne. To właśnie relacja między ideologią a praktyką pozwala odróżnić zwyczajną radykalizację języka od form mobilizacji bezpośrednio podważających podstawy demokratycznego współistnienia.

Koncepcja Finchelsteina posiada jednak ograniczenia. Nie zapewnia ona jednolitej miary intensywności ksenofobii, propagandy i przemocy, a granica między aspiracją do dyktatury a pełną dyktaturą wymaga analizy instytucjonalnej. Ponadto nie każda organizacja wykorzystująca te mechanizmy musi reprezentować faszystowski ultranacjonalizm w sensie Griffina, gdyż podobne praktyki mogą występować w różnych ideologiach autorytarnych. Właściwa diagnoza powinna zatem uwzględniać historyczny rdzeń ideologiczny, proces organizacyjny oraz rzeczywisty zakres kontroli nad państwem. W tym miejscu użyteczne jest zestawienie Finchelsteina z Paxtonem: pierwszy zwraca uwagę na możliwość przyjmowania faszystowskich metod bez ustanowienia pełnej dyktatury, drugi pozwala badać etapy rozwoju ruchu i warunki jego zakorzenienia. Żadna z tych teorii nie uzasadnia przekonania, że przejście pomiędzy poszczególnymi stanami jest nieuchronne.

Faszyzm chmurowy jako system niepewności i arbitralności

Ruch może zostać ograniczony przez konkurencję wyborczą, niezależne sądy, opór społeczny lub wewnętrzne konflikty organizacyjne. Kluczowe jest zatem rozpoznawanie tego zjawiska w trakcie jego rozwoju, zanim konkretna konfiguracja ideologiczna i instytucjonalna uzyska zdolność nieodwracalnego ograniczania praw.

Odmienną perspektywę interpretacyjną przedstawiła Ece Temelkuran w eseju opublikowanym 10 maja 2025 roku na łamach „The Guardian”, poświęconym pojęciu cloud fascism. Autorka, znana

również z książki How to Lose a Country: The 7 Steps from Democracy to Dictatorship z 2019 roku, analizuje współczesne praktyki autorytarne przez pryzmat ich płynności, międzynarodowego zasięgu oraz trudności w przewidzeniu granic arbitralnej ingerencji. Centralnym punktem jej koncepcji jest metafora chmury – bytu, który pojawia się w różnych miejscach, zmienia kształt i wywołuje skutki, których dokładna lokalizacja oraz moment wystąpienia pozostają niepewne. To właśnie ten mechanizm opisuje Faszyzm chmurowy i problem rozproszonej, nieprzewidywalnej dominacji.

Nie jest to jednak techniczna definicja faszyzmu operującego wyłącznie w internecie ani formalna teoria systemów nadzoru. Pojęcie to odnosi się przede wszystkim do społecznego doświadczenia niepewności i stopniowej normalizacji politycznej dominacji. Temelkuran opiera swoją argumentację na osobistych doświadczeniach z życia politycznego w Turcji oraz obserwacjach procesów ograniczania wolności w różnych państwach. Wskazuje, że autorytarna presja nie musi być wszędzie jednakowo intensywna; może przyjmować postać administracyjnej arbitralności, ograniczania prawa do protestu, nacisków na środowiska akademickie, represji wobec przeciwników czy nieprzewidywalnych ingerencji w swobodę przemieszczania się. Kluczowe znaczenie ma tu zatem nie tylko samo naruszenie prawa, lecz przede wszystkim społeczna niepewność co do możliwości jego przyszłego złamania. Człowiek zaczyna ograniczać własne zachowanie nie dlatego, że został już ukarany, ale dlatego, że traci pewność, które działania pozostają bezpieczne. Mechanizm ten można zestawić z teorią państwa dualnego Ernsta Fraenkla.

Jeśli określone dziedziny życia podlegają przewidywalnym normom, a inne pozostają narażone na arbitralne ingerencje, obywatele mogą rozwijać strategie ostrożnościowe. Polegają one na unikaniu publicznego wyrażania poglądów, ograniczaniu uczestnictwa w zgromadzeniach i dystansowaniu się od osób uznanych za szczególnie narażone na represje.

Niewidzialna kontrola poprzez efekt mrożący i dominację infrastrukturalną

Nie musi to oznaczać pełnej likwidacji konstytucyjnych gwarancji. Wystarczy, że praktyka ich stosowania stanie się na tyle niepewna, by część obywateli uznała korzystanie z wolności za zbyt ryzykowne. W takim przypadku formalne istnienie uprawnienia może współistnieć ze społecznym ograniczeniem jego realizacji. Z perspektywy teorii prawa kluczowe jest rozróżnienie między przymusem bezpośrednim a wywołanym przez niepewność efektem mrożącym, określanym jako chilling effect. Jednostka może zrezygnować z działania zgodnego z prawem, obawiając się arbitralnej sankcji, kontroli administracyjnej lub nieproporcjonalnych kosztów postępowania. W

tych warunkach ograniczenie wolności nie wynika wyłącznie z treści przepisu, lecz z przewidywanej reakcji instytucji i doświadczenia wcześniejszych represji. Nie oznacza to, że każda obawa przed sankcją dowodzi autorytaryzmu – państwo prawa również posługuje się legalnym przymusem. Istotne jest jednak to, czy granice odpowiedzialności są jasno określone, kontrolowalne i stosowane bez arbitralnego różnicowania ludzi. Metaforę Temelkuran można analizować także w świetle Foucaultowskiej teorii dyscypliny.

Jeśli uczestnik społeczeństwa nie ma pewności, czy jego zachowanie jest obserwowane i jak zostanie ocenione, może zacząć internalizować oczekiwania potencjalnego ośrodka kontroli. W klasycznym modelu panoptycznym kluczową funkcję pełni nie tyle stała obecność nadzorcy, co sama możliwość obserwacji, której jednostka nie może wykluczyć. Współczesne systemy cyfrowego monitorowania pogłębiają tę niepewność, zwłaszcza gdy dane o zachowaniach są gromadzone i analizowane bez wiedzy zainteresowanych. Należy jednak odróżnić tę strukturalną analogię od tezy, jakoby wszystkie technologie zbierania danych były instrumentami faszystowskimi.

Interesujące jest również nawiązanie Temelkuran do koncepcji kapitalizmu chmurowego i technofeudalizmu Janisa Warufakisa, przedstawionej w książce „Technofeudalism: What Killed Capitalism" z 2023 roku. Warufakis stawia tezę, że wielkie platformy technologiczne tworzą nowe struktury gospodarcze, których głównym źródłem przewagi jest kontrola infrastruktury cyfrowej i możliwość pobierania rent od użytkowników oraz przedsiębiorców. W jego interpretacji podmiot organizujący przestrzeń platformy nie tylko uczestniczy w konkurencji rynkowej, ale wręcz wyznacza warunki, na jakich konkurują inni. Kluczowe staje się więc rozróżnienie między przedsiębiorstwem sprzedającym produkt a podmiotem zarządzającym infrastrukturą, która umożliwia całej kategorii firm dotarcie do klientów. Z perspektywy ekonomii instytucjonalnej fundamentalna jest relacja między własnością infrastruktury a prawem do określania reguł korzystania z niej. Platforma może bowiem dowolnie ustanawiać prowizje, zasady widoczności ofert, warunki dostępu do danych czy procedury wykluczania uczestników.

Oznacza to, że część gospodarki cyfrowej funkcjonuje w środowisku, w którym jednostki i firmy zachowują formalną niezależność prawną, pozostając jednocześnie ekonomicznie zależnymi od prywatnej infrastruktury o wysokich barierach wejścia. Zjawisko to można zestawić z teorią kosztów transakcyjnych Olivera Williamsona, ekonomią efektów sieciowych i badaniami nad dominacją platformową. Nie wymaga to jednak automatycznego przyjęcia tezy, że kapitalizm został całkowicie zastąpiony feudalizmem – i właśnie tutaj pojawia się istotna granica teorii Warufakisa.

Wielkie korporacje technologiczne nadal czerpią zyski ze sprzedaży usług, reklam czy licencji, a ich właściciele operują w ramach systemów prawa własności, rynków kapitałowych i konkurencji. Mechanizmy pobierania rent nie są ponadto obce wcześniejszym formom kapitalizmu. Można

zatem argumentować, że współczesna gospodarka platformowa jest szczególną odmianą kapitalizmu monopolistycznego, infrastrukturalnego lub rentierskiego, a nie całkowicie odrębnym ustrojem ekonomicznym.

Od rozproszonej dominacji do ideologii selektywnego przetrwania

Podobny problem dotyczy metafory faszyzmu chmurowego, która choć posiada wysoką wartość diagnostyczną, nie stanowi samodzielnego dowodu na powstanie nowego systemu ustrojowego. Cloud fascism należy rozumieć przede wszystkim jako propozycję interpretacji płynnych i rozproszonych praktyk dominacji. Szczególna wartość koncepcji Temelkuran polega na zwróceniu uwagi na to, jak ludzie przystosowują się do narastającej niepewności, traktując kolejne ograniczenia jako element zwyczajnych warunków życia. Autorka analizuje również społeczną pokusę indywidualnego zabezpieczania się przed zagrożeniem zamiast podejmowania działań zbiorowych. Osoby dysponujące odpowiednimi zasobami mogą ograniczać własną ekspozycję na ryzyko, podczas gdy mniej uprzywilejowani uczestnicy społeczeństwa pozostają wobec niego znacznie bardziej bezbronni.

Z perspektywy socjologii moralności szczególnie interesujące jest zjawisko normalizacji przemocy, które można zestawić z badaniami nad desensytyzacją, społecznym konformizmem i rozpraszaniem odpowiedzialności. Jeśli każde kolejne naruszenie praw staje się elementem codzienności, stopniowo może spadać gotowość do reagowania na podobne działania. Nie oznacza to jednak nieuchronnego moralnego zobojętnienia wszystkich obserwatorów, gdyż doświadczenie represji bywa również impulsem do protestu i solidarności. Dlatego koncepcja Temelkuran nie powinna być traktowana jako deterministyczne prawo zaniku społecznego oporu, lecz jako ostrzeżenie przed konkretną możliwością psychologiczną i instytucjonalną. Doniosły pozostaje tu związek tej refleksji z koncepcją globalnej obojętności, rozwijaną przez papieża Franciszka w odniesieniu do cierpienia migrantów, ubóstwa i nierówności społecznych. Temelkuran wykorzystuje tę perspektywę, by podkreślić, że godność człowieka nie jest wartością przysługującą wyłącznie osobom bezpośrednio poddawanym represjom. Naruszenie podstawowych zasad solidarności zmienia bowiem moralne warunki życia także tych, którzy posiadają zasoby umożliwiające unikanie zagrożenia. Polityczna obojętność przestaje więc stanowić neutralny brak zaangażowania, a zaczyna uczestniczyć w reprodukowaniu systemu, którego skutki są rozłożone nierównomiernie.

Granica naukowej użyteczności pojęcia cloud fascism pozostaje jednak wyraźna. Chmurowość jako metafora rozproszenia, niepewności i płynności nie dostarcza samodzielnych kryteriów

pozwalających odróżnić faszyzm od innych form autorytaryzmu, cyfrowego nadzoru czy nierówności platformowych. Do poprawnej klasyfikacji wciąż niezbędne są precyzyjne koncepcje Griffina, Paxtona, Muddego i Finchelsteina. Wartość pracy Temelkuran polega zatem przede wszystkim na ukazaniu określonego wymiaru społecznego doświadczenia współczesnej dominacji, który może być niewystarczająco widoczny w klasycznych modelach państwa autorytarnego.

Naomi Klein i Astra Taylor: Faszyzm czasów ostatecznych jako ideologia selektywnego przetrwania

Najbardziej rozbudowaną współczesną propozycję interpretowania relacji pomiędzy faszyzmem a nakładającymi się kryzysami cywilizacyjnymi przedstawiły Naomi Klein oraz Astra Taylor w książce End Times Fascism: And the Fight for the Living World, opublikowanej 15 września 2026 roku. Autorki rozwijają interpretację powstawania szczególnego układu ideologicznego, łączącego środowiska religijnego apokaliptyzmu, część elit technologicznych oraz etnonacjonalistyczne ruchy polityczne.

Fundamentem tej konfiguracji jest przekonanie, że przyszłość świata zostanie określona przez katastrofę, a dostęp do bezpieczeństwa i przetrwania powinien zostać zapewniony przede wszystkim wybranym grupom. W odróżnieniu od uniwersalistycznych koncepcji ochrony życia i środowiska, projekt taki traktuje nierówny rozdział zagrożeń jako naturalny, nieunikniony, a nawet moralnie uzasadniony. Zasadnicza teza Klein i Taylor dotyczy nie tylko samego istnienia zagrożeń klimatycznych, technologicznych i geopolitycznych, ale przede wszystkim sposobu, w jaki określone elity interpretują ich konsekwencje. Jeśli katastrofa jest przedstawiana jako nieuchronna, polityka może zostać skoncentrowana na ochronie własnej grupy przed skutkami przewidywanego załamania, zamiast na ograniczaniu ryzyka dla całej społeczności. Strategia adaptacyjna może ulec w ten sposób przemianie w ideologię selektywnego przetrwania, której podstawą nie jest zwiększanie zbiorowej odporności, lecz wyznaczanie granic pomiędzy osobami uznanymi za godne ochrony a ludźmi traktowanymi jako zbędne obciążenie. Szczególne znaczenie posiada tu przekształcanie nierówności ekonomicznych i politycznych w hierarchię prawa do życia w warunkach kryzysu. Autorki wyróżniają trzy częściowo współdziałające, choć niejednolite środowiska. Pierwsze obejmuje określone nurty religijnego fundamentalizmu, w których wizja nadchodzącej katastrofy wiąże się z oczekiwaniem ostatecznego rozstrzygnięcia historii.

Drugie dotyczy części elit technologicznych rozwijających projekty radykalnego przezwyciężenia ograniczeń ludzkiej egzystencji, w tym długowieczności, kolonizacji kosmosu i integracji człowieka z zaawansowanymi systemami informatycznymi.

Granica między przezornością a suprematystycznym surwiwalizmem

Trzecią grupę stanowią etnonacjonalistyczne ruchy polityczne, które przedstawiają przemiany demograficzne i migracyjne jako egzystencjalne zagrożenie dla tożsamości własnej wspólnoty. Wspólnym mianownikiem takich postaw jest akceptacja przyszłości, w której bezpieczeństwo nie przysługuje ludziom na podstawie równej godności, lecz zależy od przynależności do uprzywilejowanej kategorii. Konstrukcja ta stanowi wartościową krytyczną syntezę współczesnych tendencji, jednak wymaga zachowania ścisłego rygoru metodologicznego.

Nie można utożsamiać wszystkich przedstawicieli gigantów technologicznych ze zwolennikami faszyzmu, ani wszystkich środowisk religijnych z uczestnikami apokaliptycznej polityki wykluczenia. Podobnie nie każda forma narodowego konserwatyzmu czy ograniczania migracji jest częścią jednolitego projektu politycznego. Aby wykazać rzeczywiste istnienie opisywanego sojuszu, konieczne jest udokumentowanie konkretnych relacji organizacyjnych, finansowych, ideologicznych i politycznych między jego uczestnikami. Sama zbieżność wyobrażeń o przyszłości nie przesądza o istnieniu skoordynowanej struktury działania. Szczególnie interesujący jest motyw zabezpieczania jutra poprzez fizyczne lub technologiczne odcięcie się od zagrożonego świata. W eseju z 13 września 2026 roku Klein i Taylor analizowały projekty prywatnych schronów, izolowanych enklaw bezpieczeństwa oraz kolonizacji kosmosu jako elementy kultury politycznej najbogatszych elit. Ich interpretacja wskazuje na napięcie między możliwością wspólnego ograniczania zagrożeń a pragnieniem zapewnienia jednostronnej ochrony dzięki przewadze majątkowej i technologicznej. Nie oznacza to jednak, że budowa schronu czy inwestowanie w technologie przetrwania jest samo w sobie faszystowskie.

Kluczowy jest sposób uzasadniania takich działań oraz ich relacja do praw innych ludzi. Z perspektywy etyki stosowanej fundamentalne jest odróżnienie racjonalnej przezorności od suprematystycznego surwiwalizmu. Osoba lub społeczność może przygotowywać się na katastrofy naturalne i kryzysy bezpieczeństwa, nie kwestionując przy tym uniwersalnej godności drugiego człowieka. Taka prewencja może wręcz zwiększać odporność społeczeństwa. Suprematystyczny surwiwalizm pojawia się natomiast wtedy, gdy zabezpieczenie własnej grupy łączy się z przekonaniem, że pozostali ludzie nie zasługują na podobną ochronę, a ich cierpienie jest nieistotne lub konieczne. Różnica nie dotyczy więc faktu przygotowań, lecz normatywnego wyznaczenia granic solidarności. Klein i Taylor odwołują się tu do tradycji krytycznej ekonomii politycznej, według której procesy akumulacji kapitału prowadzą do społecznego rozdzielania korzyści i kosztów. Jeśli działalność gospodarcza generuje szkody środowiskowe, a podmioty czerpiące z niej największe

zyski posiadają jednocześnie najlepsze środki ochrony przed ich skutkami, powstaje szczególna asymetria odpowiedzialności. Osoby najbardziej narażone na degradację środowiska mają wówczas najmniejszy wpływ na decyzje powodujące zagrożenie.

Zjawisko to nie jest automatycznie faszyzmem – występuje przecież w systemach demokratycznych – ale może tworzyć materialne warunki polityki selektywnego przetrwania. Istotna jest tu relacja między katastroficzną wyobraźnią a możliwością racjonalnego działania. Jeśli przyszłość zostanie przedstawiona jako z góry przesądzona, maleje społeczna gotowość do ograniczania ryzyka. W takim układzie polityka przestaje służyć zapobieganiu katastrofie, a zaczyna koncentrować się na identyfikowaniu tych, którzy mają zachować dostęp do kurczących się zasobów. Mechanizm ten można zestawić z psychologią wyuczonej bezradności Martina Seligmana oraz badaniami nad skutecznością zbiorowego działania. Nie oznacza to jednak, że samo ostrzeganie przed zagrożeniami prowadzi do bierności; kluczowe jest to, czy diagnoza problemu idzie w parze z realnymi możliwościami działania, czy przedstawia katastrofę jako nieuchronny wyrok.

W tym miejscu doniosła staje się relacja pomiędzy end-times fascism a klasycznym mitem palingenetycznym Griffina. Historyczny faszyzm rozwijał wizję odrodzenia narodu po okresie upadku, natomiast w interpretacji Klein i Taylor współczesna narracja apokaliptyczna może przedstawiać globalną katastrofę jako szansę na ustanowienie nowego porządku dla wybranej wspólnoty. W obu przypadkach centralne jest wyobrażenie radykalnego przełomu, który ma uzasadniać podporządkowanie innych ludzi. Nie są to jednak koncepcje tożsame, gdyż myślenie apokaliptyczne występuje również w ruchach religijnych i świeckich, które nie reprezentują faszyzmu ani nie akceptują przemocy politycznej. Metodologiczną słabością analizy Klein i Taylor jest ryzyko zbyt szerokiej klasyfikacji zjawisk o różnej strukturze.

Elity technologiczne mogą dążyć do zysku, środowiska religijne rozwijać wizje eschatologiczne, a politycy nacjonalistyczni stosować retorykę zagrożenia demograficznego, nie tworząc przy tym jednej, spójnej ideologii faszystowskiej. Właściwa analiza wymaga zatem ustalenia, czy wspólne elementy obejmują wyłącznie język katastrofy, czy również rzeczywisty projekt hierarchicznego porządku politycznego. End-times fascism należy zatem traktować jako ważną hipotezę krytyczną, której pełne zastosowanie wymaga dalszych badań empirycznych.

Kryzys klimatyczny jako fakt empiryczny a nie ideologiczny

Kryzys klimatyczny jako rzeczywistość empiryczna. Granice naukowo uzasadnionego katastrofizmu

Warunkiem rzetelnej analizy "faszyzmu czasów ostatecznych" jest oddzielenie stanu wiedzy klimatologicznej od ideologicznych interpretacji przyszłości. Antropogeniczna zmiana klimatu to zjawisko potwierdzone obszernym materiałem obserwacyjnym i modelami naukowymi, których kluczowe ustalenia prezentuje Międzyrządowy Zespół ds. Zmian Klimatu (IPCC). Raport syntetyczny szóstego cyklu ocen z 2023 roku jednoznacznie wskazuje na wpływ działalności człowieka na ocieplenie atmosfery, oceanów i lądów, co przekłada się na wzrost częstotliwości oraz intensywności zjawisk ekstremalnych i nierównomierne rozłożenie zagrożeń między społeczeństwami. Kluczowe jest tu spostrzeżenie, że około 3,3–3,6 miliarda ludzi żyje w warunkach wysokiej podatności na skutki zmian klimatu. Nie oznacza to jednak, że wszystkie te osoby zostaną przesiedlone lub utracą możliwość zamieszkania na swoich terytoriach; wskazuje raczej na to, że ich sytuacja społeczno-gospodarcza i środowiskowa zwiększa wrażliwość na konkretne ryzyka klimatyczne.

Najnowsze dane potwierdzają utrzymujący się proces ocieplenia. Światowa Organizacja Meteorologiczna w raporcie State of the Global Climate 2025, opublikowanym 23 marca 2026 roku, wskazała, że lata 2015–2025 były jedenastoma najcieplejszymi latami w historii systematycznych pomiarów. Rok 2025 – zależnie od przyjętego zbioru danych – był drugim lub trzecim najcieplejszym rokiem w historii; średnia globalna temperatura przekroczyła poziom przedindustrialny o około 1,43°C (przy niepewności ±0,13°C). Organizacja podkreśliła również stały wzrost zawartości ciepła w oceanach i pogłębiającą się nierównowagę energetyczną systemu klimatycznego. Należy jednak odróżnić pojedyncze roczne przekroczenie poziomu temperatury od formalnego ustalenia trwałego naruszenia celu Porozumienia paryskiego, który dotyczy długookresowej zmiany klimatu. Istotne są także projekcje dalszego ocieplenia: Program Narodów Zjednoczonych ds. Środowiska w Emissions Gap Report 2025 oszacował, że przy obecnych politykach globalne ocieplenie do końca XXI wieku może osiągnąć około 2,8°C względem poziomu przedindustrialnego. Pełna realizacja zgłoszonych zobowiązań klimatycznych (Nationally Determined Contributions) odpowiadałaby natomiast przedziałowi 2,3–2,5°C.

Katastrofa klimatyczna jako wynik splotu natury i decyzji politycznych

Są to projekcje zależne od przyjętych założeń emisyjnych, modeli klimatycznych i przewidywanej polityki, a nie nieuchronne rezultaty historyczne. Raport wskazuje jednak na znaczną rozbieżność między dotychczasowymi działaniami a celami ograniczania ocieplenia uzgodnionymi w ramach Porozumienia paryskiego. Kluczowe jest to, że kryzys klimatyczny nie jest procesem jednorodnym i

nie oddziałuje na wszystkie społeczności w ten sam sposób. Wzrost globalnej średniej temperatury nie rozkłada się równomiernie we wszystkich regionach, a skutki ekstremalnych zjawisk pogodowych zależą od struktury osadnictwa, infrastruktury, dostępności opieki zdrowotnej, poziomu dochodów, systemów ostrzegania oraz sprawności administracyjnej w organizowaniu pomocy. Ta sama intensywność zagrożenia może przynieść zasadniczo odmienne konsekwencje w społecznościach o różnym stopniu zasobów adaptacyjnych. Właśnie dlatego współczesna klimatologia i nauka o ryzyku coraz silniej podkreślają konieczność łącznej analizy zagrożenia, ekspozycji i podatności. W teorii ryzyka kluczowe staje się rozróżnienie między zdarzeniem niebezpiecznym a katastrofą społeczną.

Intensywny opad może wywołać powódź, ale skala zniszczeń zależy od zagospodarowania terenu, retencji, konstrukcji infrastruktury i organizacji administracyjnej. Fala upałów zwiększa ryzyko przedwczesnych zgonów, lecz rzeczywista skala tragedii zależy od dostępności chłodzenia, stanu zdrowia ludności, jakości mieszkań i skuteczności ochrony osób najsłabszych. Zasadniczą właściwością ryzyka klimatycznego jest zatem fakt, że współkształtują go procesy przyrodnicze i społeczne. Nie można wyjaśniać skutków katastrofy wyłącznie parametrami meteorologicznymi, ignorując strukturę nierówności i instytucjonalne możliwości reagowania. Perspektywa ta ma kluczowe znaczenie dla teorii end-times fascism.

Jeśli zagrożenia klimatyczne przedstawia się jako całkowicie naturalne, nieodwracalne i niezależne od decyzji społecznych, uwaga może zostać przesunięta z ograniczania ryzyka na selektywne zabezpieczanie wybranych grup. W takim scenariuszu nierówny dostęp do ochrony prezentuje się jako nieunikniony rezultat różnic ekonomicznych, choć w rzeczywistości wynika on często z politycznych rozstrzygnięć dotyczących infrastruktury, podatków, ubezpieczeń i usług publicznych. Nie oznacza to, że odpowiednia polityka może wyeliminować wszystkie straty klimatyczne. Istotne jest jednak, że skala społecznych konsekwencji zagrożenia zależy częściowo od organizacji instytucji i sposobu rozdzielania zasobów. Z perspektywy filozofii politycznej kluczowe staje się rozróżnienie pomiędzy faktyczną ograniczonością zasobów a ideologicznym twierdzeniem o konieczności poświęcenia określonych kategorii ludzi. Woda, żywność, energia i bezpieczna przestrzeń osadnicza są dobrami ograniczonymi materialnie, ale ich dostępność zależy również od technologii, infrastruktury, produkcji i zasad dystrybucji.

Z faktu istnienia niedoboru nie wynika automatycznie moralna dopuszczalność przyznawania jednej grupie prawa do arbitralnego wykluczania innych. Takie przejście od opisu warunków materialnych do normatywnego uzasadnienia hierarchii stanowi klasyczny przykład problemu wskazanego w filozofii Davida Hume'a – nieuprawnionego wyprowadzania norm wyłącznie z twierdzeń opisowych.

Kryzys klimatyczny nie determinuje polityki przemocy

Współczesne badania nie uzasadniają przekonania, że globalna katastrofa o jednakowym nasileniu jest przesądzona. IPCC podkreśla znaczenie każdego ułamka stopnia ograniczenia ocieplenia, gdyż różne trajektorie emisji prowadzą do odmiennych poziomów ryzyka. Z kolei UNEP wskazuje, że dostępne technologie ograniczania emisji mogą zmienić przyszłe rezultaty, choć realizacja tych celów wymaga radykalnych działań politycznych i gospodarczych.

Właśnie dlatego naukowa diagnoza poważnego kryzysu nie powinna być utożsamiana z ideologicznym fatalizmem. Klimatologia określa warunki i prawdopodobne konsekwencje różnych scenariuszy, lecz nie przesądza o jedynym możliwym modelu organizacji politycznej społeczeństw.

Szczególnie istotnym obszarem analizy pozostaje relacja między zmianą klimatu, migracją a konfliktami społecznymi. W popularnej debacie zjawiska te bywają przedstawiane jako jedna, niemal mechaniczna sekwencja: ocieplenie prowadzi do katastrof, te wywołują masowe migracje, a migracje generują konflikty polityczne. Współczesne badania wskazują jednak na znacznie bardziej złożony charakter tych zależności.

Decyzje migracyjne są kształtowane przez dostępność zasobów, relacje rodzinne, warunki zatrudnienia, bezpieczeństwo, politykę państwa, infrastrukturę oraz możliwości finansowania przemieszczania się. Zmiana klimatu może oddziaływać na wszystkie te elementy, ale nie stanowi jedynej ani zawsze najważniejszej przyczyny ruchów ludności. IPCC w szóstym raporcie oceniającym wskazuje z wysokim poziomem pewności, że zagrożenia klimatyczne stanowią rosnący czynnik przymusowej migracji i przesiedleń oraz współkształtują ryzyko konfliktów zbrojnych. Nie oznacza to jednak, że klimat jest samodzielną i wystarczającą przyczyną wojny lub że każdy wzrost temperatury prowadzi do określonego wzrostu przemocy. Kluczowe znaczenie mają tu warunki społeczne i polityczne, w których zagrożenia środowiskowe nakładają się na istniejące już konflikty i nierówności.

Właśnie dlatego właściwa analiza powinna posługiwać się kategorią czynników współkształtujących, unikając uproszczonego determinizmu klimatycznego. Dane dotyczące przymusowych przesiedleń pokazują ogromną skalę zjawiska, lecz wymagają precyzyjnego rozróżnienia kategorii. UNHCR w raporcie Mid-Year Trends 2025 oszacował, że pod koniec czerwca 2025 roku na świecie pozostawało około 117,3 miliona osób przymusowo przemieszczonych wskutek prześladowań, konfliktów, przemocy, naruszeń praw człowieka i innych poważnych zakłóceń porządku publicznego. Liczba ta obejmowała różne grupy, w tym uchodźców oraz część osób przesiedlonych wewnętrznie. Nie jest ona jednak równoznaczna z liczbą tak

zwanych uchodźców klimatycznych, gdyż obejmuje przede wszystkim złożone sytuacje przymusowego opuszczania miejsca zamieszkania o odmiennym statusie prawnym i przyczynach.

Najnowszy Global Report on Internal Displacement 2026, opracowany przez Internal Displacement Monitoring Centre, wskazuje, że pod koniec 2025 roku na świecie znajdowało się około 82,2 miliona osób przesiedlonych wewnątrz granic własnego państwa. Wśród nich 68,6 miliona przemieszczono wskutek konfliktów i przemocy, a 13,6 miliona wskutek katastrof. W całym 2025 roku odnotowano ponad 62,2 miliona wewnętrznych przemieszczeń, z czego 32,3 miliona wywołano konfliktami i przemocą.

Od sekurytyzacji migracji do ideologii selektywnego przetrwania

Raport wyraźnie rozróżnia liczbę osób pozostających przesiedlonymi w danym momencie od liczby zdarzeń przemieszczenia rejestrowanych w ciągu roku – jedna osoba może bowiem zostać zmuszona do opuszczenia domu więcej niż raz. To rozróżnienie jest kluczowe dla debaty o migracji klimatycznej. Nie każde przesiedlenie związane z katastrofami wynika z antropogenicznej zmiany klimatu, gdyż kategoria ta obejmuje zjawiska o różnych przyczynach, a część ruchów ludności to prewencyjne ewakuacje. Co więcej, nie każda osoba przesiedlona przekracza granice międzynarodowe. Szczególnie niebezpieczne jest zatem publicystyczne przekształcanie globalnych danych o katastrofach i przesiedleniach w jednoznaczną prognozę przyszłych fal migracyjnych do konkretnego państwa. Takie twierdzenia wymagają odrębnych modeli demograficznych, gospodarczych i geograficznych, których wyniki zależą od przyjętych scenariuszy politycznych oraz klimatycznych.

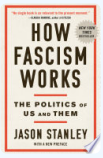
Z perspektywy teorii sekurytyzacji Barry'ego Buzana, Ole Wævera i Jaapa de Wilde'a interesujący jest sposób przedstawiania migracji jako zagrożenia egzystencjalnego. W standardowej debacie publicznej polityka migracyjna dotyczy pytań o potrzeby rynku pracy, infrastrukturę, integrację społeczną, bezpieczeństwo czy obowiązki międzynarodowe. W procesie sekurytyzacji zjawisko to zostaje jednak zdefiniowane jako zagrożenie dla dalszego istnienia wspólnoty, co służy uzasadnianiu środków wykraczających poza zwyczajne procedury. Nie każda polityka ochrony granic jest przejawem tego procesu – państwo ma przecież prawomocne kompetencje do kontrolowania wjazdu i pobytu cudzoziemców. Kluczowe jest to, czy uzasadnienie działań opiera się na rzeczywistych przesłankach prawnych i bezpieczeństwa, czy też na ideologicznej klasyfikacji całych populacji jako wrogów. W tym miejscu użyteczne stają się koncepcje zbiorowego kozła ofiarnego René Girarda oraz granic moralnego wykluczenia Susan Opotow.

W warunkach nasilającego się kryzysu społecznego konkretna grupa może zostać wskazana jako odpowiedzialna za problemy o znacznie bardziej złożonej strukturze przyczynowej. Wówczas konflikty dotyczące cen mieszkań, dostępności usług publicznych czy bezpieczeństwa zostają zredukowane do narracji o domniemanej winie cudzoziemców, choć rzeczywiste przyczyny obejmują także politykę gospodarczą, planowanie przestrzenne, strukturę inwestycji i funkcjonowanie instytucji. Mechanizm ten nie oznacza, że migracja jest pozbawiona konsekwencji społecznych, lecz wskazuje na ryzyko przypisywania jednej grupie ludzi pełnej odpowiedzialności za procesy wymagające wielodyscyplinarnej analizy. Istnieje również odwrotna zależność: represyjna polityka migracyjna może zwiększać podatność ludzi na niebezpieczeństwo, zamiast usuwać jego przyczyny. Jeśli osoby uciekające przed konfliktami i katastrofami zostaną pozbawione bezpiecznych dróg przemieszczania się, będą zmuszone korzystać z ryzykownych tras i usług nielegalnych pośredników. Nie oznacza to, że państwa nie mogą różnicować zasad wjazdu lub że mają nieograniczone możliwości przyjmowania wszystkich osób poszukujących ochrony. Istotne jest jednak, by decyzje dotyczące granic oceniano w świetle norm prawa międzynarodowego, ochrony życia i godności człowieka oraz rzeczywistych możliwości administracyjnych.

Właśnie tutaj ujawnia się możliwy mechanizm end-times fascism. Jeśli kryzys klimatyczny zostanie przedstawiony jako dowód nieuchronnego konfliktu narodów o ograniczone zasoby, może rozwinąć się ideologia uzasadniająca odmowę ochrony ludziom uznanym za obcych. Nie wynika to jednak z klimatologii ani statystyki migracji, lecz z określonej interpretacji politycznej, której fundamentem jest hierarchizacja prawa do bezpieczeństwa. Przejście od ochrony granic do ideologii selektywnego przetrwania następuje więc nie wtedy, gdy państwo wykonuje swoje zwyczajne kompetencje, ale gdy odmawia określonym kategoriom ludzi podstawowego statusu moralnego i prawnego.

> Czy w świecie, w którym bezpieczeństwo staje się luksusowym towarem dostępnym tylko dla nielicznych, granica między racjonalną przezornością a faszystowskim surwiwalizmem nie ulegnie całkowitemu zatarciu? Być może największym zagrożeniem nie jest sama katastrofa klimatyczna, lecz nasza gotowość do zaakceptowania świata, w którym godność człowieka kończy się tam, gdzie zaczyna się lęk o własne przetrwanie. Pozostaje pytanie: czy potrafimy zbudować zbiorową odporność, zanim zdefiniujemy drugiego człowieka jako zbędny koszt naszej egzystencji?

Inspiracje

[1]

"How Fascism Works Jason Stanley" Jason Stanley

Random House | ISBN: 9780525511847

Jason Stanley (ur. 12 października 1969) jest amerykańskim filozofem i pisarzem. Jest profesorem na Uniwersytecie w Toronto, piastuje katedrę Bissell-Heyd Chair in American Studies, a wcześniej, w latach 2013-2025, był profesorem filozofii im. Jacoba Urowsky'ego na Uniwersytecie Yale. Działając na styku epistemologii, filozofii języka i filozofii politycznej, Stanley jest powszechnie znany ze swoich przełomowych teorii filozoficznych. W epistemologii rozwijał inwariantyzm względności interesów, argumentując, że pragmatyczne stawki wpływają na to, czy przekonanie stanowi wiedzę, i bronił intelektualizmu dotyczącego wiedzy-jak, wraz z Timothym Williamsonem. W filozofii politycznej Stanley wniósł znaczący wkład w badania nad ideologią, propagandą i dyskursem autorytarnym, badając, w jaki sposób retoryka demokratyczna jest wykorzystywana do podważania demokracji liberalnej i analizując mechanizmy polityki faszystowskiej.

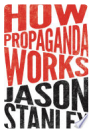
Jason Stanley *(born October 12, 1969) is an American philosopher and author. He is a professor at the University of Toronto, holding the Bissell-Heyd Chair in American Studies, and previously served as the Jacob Urowsky Professor of Philosophy at Yale University from 2013 to 2025. Working at the intersection of epistemology, philosophy of language, and political philosophy, Stanley is widely known for his groundbreaking philosophical theories. In epistemology, he advanced interest-relative invariantism, arguing that pragmatic stakes affect whether a belief constitutes knowledge, and defended intellectualism about knowledge-how alongside Timothy Williamson. In political philosophy, Stanley has made major contributions to the study of ideology, propaganda, and authoritarian discourse, exploring how democratic rhetoric is co-opted to undermine liberal democracy and analyze the mechanics of fascist politics.*

University of Toronto

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] "How Propaganda Works"

Jason Stanley

2015 | Princeton University Press | ISBN: 9780691173429

[2] "Know How"

Jason Stanley

2011 | OUP Oxford | ISBN: 9780191619618

[3] "Language in Context"

Jason Stanley

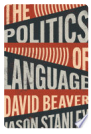
2007 | OUP Oxford | ISBN: 9780191527555

[4] "Erasing History"

Jason Stanley

2024 | Simon and Schuster | ISBN: 9781668056912

[5] "The Politics of Language"

David Beaver, Jason Stanley

2023 | Princeton University Press | ISBN: 9780691242743

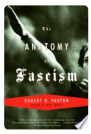

[6] "Knowledge and Practical Interests"

Jason Stanley

2005 | Oxford University Press | ISBN: 9780199230433

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[7] "The Anatomy of Fascism"

Robert Paxton

Vintage | ISBN: 9780307428127

[8] "Vichy France: Old Guard and New Order, 1940-1944"

Robert Paxton

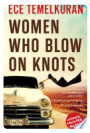
Knopf | ISBN: 9780804154109

[9] "How to Lose a Country"

Ece Temelkuran

Canongate Books | ISBN: 9781837263080

[10] "Women Who Blow on Knots"

Ece Temelkuran

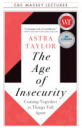
Parthian Books | ISBN: 9781912109951

[11] "The Climate Book"

Naomi Klein

Random House | ISBN: 9780141999050

[12] "The Age of Insecurity: Coming Together as Things Fall Apart"

Astra Taylor

House of Anansi | ISBN: 9781487011949

[13] "The People's Platform: Taking Back Power and Culture in the Digital Age"

Astra Taylor

Macmillan + ORM | ISBN: 9780805095456

[14] "The Portable Hannah Arendt"

Hannah Arendt

[15] "The Jewish Writings"

Hannah Arendt

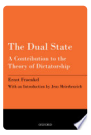
2007 | Random House of Canada | ISBN: 9780805242386

[16] "The Promise of Politics"

Hannah Arendt

2005 | Random House of Canada | ISBN: 9780805242133

[17] "The Dual State"

Ernst Fraenkel

2018 | Oxford University Press | ISBN: 9780191025341

[18] "The labor courts in the German judicial system"

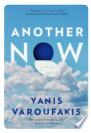
Ernst Fraenkel

1946

[19] "German labor courts, by Frieda Wunderlich ; with a chapter on The labor courts in the German judicial system"

Frieda Wunderlich, Ernst Fraenkel

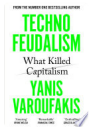
1946

[20] "Another Now"

Janis Warufakis

Melville House | ISBN: 9781612199566

[21] "Technofeudalism: What Killed Capitalism"

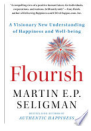
Janis Warufakis

Random House | ISBN: 9781529194500

[22] "Markets and Hierarchies : Analysis and Antitrust Implications,"

Oliver Williamson

[23] "Flourish: a visionary new understanding of happiness and well-being"

Martin Seligman

Simon and Schuster | ISBN: 9781439190760

[24] "Authentic Happiness"

Martin Seligman

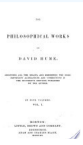
Simon and Schuster | ISBN: 9780743222976

[25] "The Philosophical Works of David Hume, including all the Essays, and exhibiting the more important alterations and corrections in the successive editions published by the author"

David Hume

1854

[26] "Philosophical Works"

David Hume

1854

[27] "The Philosophical Works of David Hume ..."

David Hume

1826

[28] "Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe"

Barry Buzan

Palgrave Macmillan | ISBN: 9780312099503

[29] "People, States and Fear"

Barry Buzan

[30] **"Security: A New Framework for Analysis"**

Ole Wæver

ISBN: 9781685853808

[31] **"The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era"**

Ole Wæver

Burns & Oates

[32] **"Violence and the Sacred"**

René Girard

2013 | Bloomsbury Publishing | ISBN: 9781472529251

[33] **"Things Hidden Since the Foundation of the World"**

René Girard

Stanford University Press | ISBN: 9780804722155

[34] **"Achever Clausewitz"**

René Girard

ISBN: 9782246829614

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] **"The Nature of Fascism"**

Roger Griffin

2013 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781315003627

Źródło

[2] **"Modernism and Fascism"**

Roger Griffin

2007 | Palgrave Macmillan UK eBooks | DOI: 10.1057/9780230596122

Źródło

[3] **"Fascism"**

Roger Griffin

1995 | DOI: 10.1093/oso/9780192892492.001.0001

Źródło

[4] **"The Oxford Handbook of Fascism"**

Roger Griffin

2009 | The English Historical Review | DOI: 10.1093/ehr/cep293

Źródło

[5] **"The Anatomy of Fascism"**

Robert O. Paxton

2004

Źródło

[6] **"The Five Stages of Fascism"**

Robert O. Paxton

1998 | The Journal of Modern History | DOI: 10.1086/235001

Źródło

[7] **"The End of French Predominance in Europe: The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Dawes Plan"**

Robert O. Paxton, Stephen A. Schuker

1977 | The Journal of Interdisciplinary History | DOI: 10.2307/202806

Źródło

[8] **"Parades and Politics at Vichy"**

Robert O. Paxton

1966 | Princeton University Press eBooks | DOI: 10.1515/9781400878390

Źródło

[9] **"From Fascism to Populism in History"**

Federico Finchelstein

2019 | University of California Press eBooks | DOI: 10.1525/9780520968042

Źródło

[10] **"The Ideological Origins of the Dirty War: Fascism, Populism, and Dictatorship in Twentieth Century Argentina"**

Federico Finchelstein

2014 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199930241.001.0001

Źródło

[11] **"Transatlantic Fascism: Ideology, Violence, and the Sacred in Argentina and Italy, 1919-1945"**

Federico Finchelstein

2010 | Project Muse (Johns Hopkins University)

Źródło

[12] **"Fascist Mythologies: The History and Politics of Unreason in Borges, Freud, and Schmitt"**

Federico Finchelstein

2022 | Columbia University Press eBooks | DOI: 10.7312/finc18320

Źródło

[13] **"Occupy! : scenes from occupied America"**

Astra Taylor, Keith Gessen

2011 | Verso eBooks

Źródło

[14] **"Between past and future eight exercises in political thought"**

Hannah Arendt

1987

Źródło

[15] **"Between Past and Future."**

Judith N. Shklar, Hannah Arendt

1963 | History and Theory | DOI: 10.2307/2504107

Źródło

[16] **"Lectures on Kant's Political Philosophy"**

Hannah Arendt, Ronald S. Beiner

1982 | University of Chicago Press eBooks | DOI: 10.7208/chicago/9780226231785.001.0001

Źródło

[17] **"The Promise of Politics"**

Hannah Arendt, Jerome Kohn

2005

Źródło

[18] **"The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship"**

Jerome G. Kerwin, Ernst Fraenkel

1941 | The University of Chicago Law Review | DOI: 10.2307/1597309

Źródło

[19] **"The Mechanisms Of Governance"**

Oliver E. Williamson

1996 | DOI: 10.1093/oso/9780195078244.001.0001

Źródło

[20] **"Positive Psychology Progress: Empirical Validation of Interventions."**

Martin E. P. Seligman, Tracy A. Steen, Nansook Park, Christopher Peterson

2005 | American Psychologist | DOI: 10.1037/0003-066x.60.5.410

Źródło

[21] **"From helplessness to controllability: toward a neuroscience of resilience"**

M. Baratta, M. Seligman, S. Maier

2023 | Frontiers in Psychiatry | DOI: 10.3389/fpsyt.2023.1170417

Źródło

[22] **"A Treatise of Human Nature"**

David Hume

1739 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/oseo/instance.00032872

Źródło

[23] **"Essays, Moral, Political, and Literary"**

David Hume

2021 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/oseo/instance.00280189

Źródło

[24] **"Political Essays"**

David Hume

1994 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9781139170765

Źródło

[25] **"A treatise of human nature : being an attempt to introduce the experimental method of reasoning into moral subjects ..."**

David Hume

2011 | University of Michigan Library Repository

Źródło

[26] **"Technology: From the Background to Opportunity"**

Leonie Tanczer, Barry Buzan

2018 | Technologies of International Relations | DOI: 10.1007/978-3-319-97418-7_12

Źródło

[27] **"The theory act: Responsibility and exactitude as seen from securitization"**

Ole Wæver

2015 | International Relations | DOI: 10.1177/0047117814526606d

Źródło

[28] **"Interdependence and Conflict in World Politics"**

de Jaap Wilde

1989

Źródło

[29] **"Saved from Oblivion: Interdependence Theory in the First Half of the Twentieth Century. A Study on the Causality between War and Complex Interdependence (dissertation)"**

de Jaap Wilde

1991

Źródło

[30] **"Europe by Nature"**

Hylke Tromp, de Jaap Wilde

1992

Źródło

[31] **"The Ukraine Crisis as an Explosive Anachronism"**

de Jaap Wilde

2015 | University of Groningen research database (University of Groningen / Centre for Information Technology)

Źródło

[32] **"Identity and the Natural Environment: The Psychological Significance of Nature"**

Susan Clayton, Susan V. Opotow

2003 | The MIT Press eBooks | DOI: 10.7551/mitpress/3644.001.0001

Źródło

[33] **"From Moral Exclusion to Moral Inclusion: Theory for Teaching Peace"**

Susan V. Opotow, Janet Gerson, Sarah Jean Woodside

2005 | Theory Into Practice | DOI: 10.1207/s15430421tip4404_4

Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 3fa583f6-e1c9-4715-b148-1ca18b2c9657